

I-IV SINIFLƏRDƏ ATALAR SÖZLƏRİNDƏN İSTİFADƏ ETMƏKLƏ ŞAĞİRDŁƏRDƏ ƏQLİ TƏRBİYƏNİN FORMALAŞDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ

Gülsüm KƏRİMOVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

*Yazışılan müəllif: gulsumkerimova80@gmail.com

NƏŞR TARİXİ:

Qəbul edilmə tarixi:

19.08.2026

Nəşr edilmə tarixi:

28.09.2026

AÇAR SÖZLƏR:

əqli tərbiyə, atalar sözləri, ibtidai təhsil, idraki bacarıqlar, məntiqi təfəkkür, Azərbaycan dili dərslərləri, etnopedaqogika

XÜLASƏ

Məqalədə I–IV siniflərdə şagirdlərin əqli tərbiyəsinin formalaşdırılmasında atalar sözlərindən istifadənin pedaqoji imkanları araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi ibtidai sinif dərslərlərində təqdim olunan atalar sözlərinin şagirdlərin idrak fəallığının, məntiqi təfəkkürünün, mühakimə yürütmə, müqayisə aparma və nəticə çıxarma bacarıqlarının inkişafına təsir imkanlarını müəyyən etməkdir. Araşdırmada I, III və IV siniflər üçün Azərbaycan dili, eləcə də IV sinif Musiqi dərslərində yer alan atalar sözləri əsasında hazırlanmış tapşırıqlar təhlil edilmişdir. Təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, atalar sözləri yalnız mənəvi-əxlaqi dəyərlərin aşılınması vasitəsi deyil, həm də şagirdlərin düşünmə fəaliyyətinin fəallaşdırılmasına xidmət edən didaktik vasitə kimi çıxış edə bilər. Atalar sözlərinin məzmununun izah edilməsi, uyğun ifadənin seçilməsi, buraxılmış sözlərin tamamlanması, verilmiş fikrin mətnin məzmunu ilə əlaqələndirilməsi və seçimin əsaslandırılması kimi tapşırıqlar şagirdlərin müxtəlif idraki əməliyyatlarda iştirakını təmin edir. Araşdırma göstərir ki, atalar sözlərinin həyat situasiyaları ilə əlaqələndirilməsi və şagirdlərin müzakirəyə cəlb olunması onların müstəqil düşünmə və fikir əsaslandırma bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan atalar sözlərindən məqsədyönlü və sistemli istifadə ibtidai siniflərdə əqli tərbiyənin səmərəli təşkili üçün əhəmiyyətli pedaqoji imkanlardan biri hesab edilə bilər.

GİRİŞ

İbtidai təhsil mərhələsində şagird şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi təlim və tərbiyə prosesinin başlıca istiqamətlərindən biridir. Bu mərhələdə şagirdlərin yalnız müəyyən bilikləri mənimsəməsi deyil, əldə etdikləri məlumatları təhlil etməsi, hadisələr arasında əlaqə yaratması, müqayisə aparması, mühakimə yürütməsi və müstəqil nəticəyə gəlməsi də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan əqli tərbiyə ibtidai təhsil prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

İ. İ. Əliyev əqli tərbiyəni uşaqların əqli qabiliyyətlərinin və təfəkkürünün inkişafına yönəlmiş məqsədyönlü tərbiyə prosesi kimi səciyyələndirir (Əliyev, 2017). Bu mövqedən çıxış etdikdə əqli tərbiyənin yalnız biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmadığı, eyni zamanda şagirdin idrak fəaliyyətinin fəallaşdırılmasını, düşünmə və mühakimə yürütmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsini əhatə etdiyi aydın olur.

Əqli tərbiyənin səmərəli təşkili üçün təlim materialının məzmunu və seçilən didaktik vasitələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan xalqının tarixi-mədəni təcrübəsini və dünyagörüşünü özündə əks etdirən atalar sözləri bu baxımdan diqqətəlayiq imkanlara malikdir. Yığcam və ümumiləşdirilmiş formada təqdim olunan atalar sözlərində insanın bilik əldə etməsi, öyrənməsi, düşünməsi, qərar qəbul etməsi və hadisələrə münasibəti ilə bağlı mühüm fikirlər ifadə olunur. Bu xüsusiyyət onların ibtidai siniflərdə əqli tərbiyənin inkişafına xidmət edən vasitə kimi tətbiq edilməsinə imkan verir.

Con Dyuinin təhsil haqqında fikirləri də öyrənmənin həyat fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsinin vacibliyini göstərir. Pedaqog təhsili həyatın özündən ayrılmış hazırlıq mərhələsi kimi deyil, insanın bilavasitə yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi proses kimi nəzərdən keçirir (Dewey, 1897). Bu baxımdan şagirdlərin atalar sözlərinin məzmununu real həyat situasiyaları ilə əlaqələndirməsi onların hazır fikri mənimsəməsindən daha çox, həmin fikrin üzərində düşünməsinə və şəxsi münasibət formalaşdırılmasına imkan yaradır.

Atalar sözlərinin əqli tərbiyə baxımından digər mühüm xüsusiyyəti onların şagirdi düşünməyə sövq etməsidir. İfadənin qısa olması onun məzmununun sadə olduğu anlamına gəlmir. Əksinə, bir

çox atalar sözlərinin arxasında müəyyən həyat təcrübəsi, səbəb-nəticə əlaqəsi və ümumiləşdirilmiş mühakimə dayanır. Şagird həmin məzmunu açmaq üçün düşünməli, nümunələr gətirməli və nəticə çıxarmalıdır.

Bununla belə, ibtidai siniflərdə atalar sözlərinin məhz əqli tərbiyə baxımından sistemli təhlilinə həsr olunmuş araşdırmaların məhdudluğu diqqəti cəlb edir. Bu səbəbdən Azərbaycan dili və digər fənn dərslərində atalar sözlərindən istifadə nümunələrinin təhlili onların şagirdlərin əqli inkişafına təsir imkanlarını müəyyənləşdirmək baxımından əhəmiyyətli bir addımdır.

Məqalənin məqsədi I–IV sinif dərslərində təqdim olunan atalar sözlərinin əqli tərbiyə baxımından imkanlarını müəyyənləşdirmək, onların şagirdlərin idraki fəallığının inkişafına təsirini təhlil etmək və təlim prosesində istifadəsinin pedaqoji əhəmiyyətini əsaslandırmaqdır.

MATERIAL VƏ METODLAR

Məqalədə I–IV siniflər üçün Azərbaycan dili və musiqi dərslərində verilmiş atalar sözləri və həmin atalar sözləri əsasında hazırlanmış tapşırıqlar material kimi nəzərdən keçirilmişdir. Tədqiqat zamanı dərslərdəki nümunələrin məzmununun əqli tərbiyə ilə əlaqəsi təhlil edilmişdir.

I sinif üçün tərtib edilmiş və 2019-cu ildə nəşr olunmuş dörd müəllifli Azərbaycan dili dərslərində “Biləndərin Macəraları” adlı 3-cü fəsildə mövzu ilə bağlı çalışma aşağıdakı şəkildə tərtib olunmuşdur (Nurullayeva et al., 2019).

1A. Cümlələri oxuyun. Cümlələrdə ifadə olunmuş fikirlərdən çıxış edərək fəslin mövzusunı təxmin edin.

1. Ağıl ağıldan üstün olar.
2. Ağıl yaşda deyil, başdadır.

4-cü siniflər üçün Musiqi fənni üzrə dərslərdə “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm” musiqili tamaşasının məzmununu tapşırıq şəklində öyrədilərkən 6 atalar sözündən istifadə edilmişdir ki, onlardan üçü birbaşa əqli tərbiyə ilə bağlıdır: “Bilmədiyini biləndən soruş”, “Elmsiz adam qanadsız quş kimidir” və “Əşitdiyinə inanma, gördüyünə inan” (Rəcəbova et al., 2023).

3-cü sinif Azərbaycan dili dərslərində təqdim olunan tapşırıqlardan birində şagirdlərə mətnin sonunda Elxanın keçirdiyi hissləri ifadə edən atalar sözünü müəyyənləşdirmək və verilmiş nümunələrin məzmununu izah etməklə öz seçimlərini əsaslandırmaq təklif olunur. Tapşırıqda təqdim edilən atalar sözlərindən “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz” və “Bilməmək eyib deyil, soruşmamaq eyibdir” (İsmayılov et al., 2022) ifadələri məzmun baxımından əqli tərbiyə ilə əlaqələndirilə bilər.

4-cü sinif Azərbaycan dili dərslərində şeirin əsas ideyasına uyğun atalar sözünün müəyyənləşdirilməsi və seçimin əsaslandırılması tələb olunan çalışma tədqiqat materiallarından biri kimi nəzərdən keçirilmişdir. Çalışmada təqdim olunan atalar sözləri şeirin məzmunu və əsas ideyası ilə əlaqələndirilir. Bu çərçivədə “Sözü müdrik olanın özü də müdrik olar” atalar sözü (İsmayılov et al., 2023) təhlil üçün nümunə kimi seçilmişdir.

4-cü sinif Azərbaycan dili dərslərinin II hissəsində şagirdlərin atalar sözlərinin məzmununu dərk etməsinə və onların struktur xüsusiyyətlərini mənimsəməsinə yönəlmiş çalışmalar tədqiqat materialı kimi nəzərdən keçirilmişdir. Bu istiqamətdə təqdim olunan tapşırıqlardan birində atalar sözündə buraxılmış sözlərin müəyyənləşdirilərək uyğun variantlarla tamamlanması tələb olunur. Tapşırıqda aşağıdakı nümunədən istifadə edilmişdir:

“... *xeyrindənsə ... şəri yaxşıdır.*” (gecənin, gündüzün) (İsmayılov et al., 2023).

Tədqiqat zamanı bu tapşırıqda şagirdlərə verilən fəaliyyətin məzmunu, buraxılmış sözlərin kontekstə uyğun müəyyənləşdirilməsi və atalar sözünün bütövləşdirilməsi prosesi təhlil edilmişdir.

NƏTİCƏLƏRİN MÜZAKİRƏSİ

Atalar sözləri əsasında əqli tərbiyənin formalaşdırılması

Göründüyü kimi, çalışmanın məzmununda yer tapan hər iki atalar sözü əqli tərbiyə ilə bağlıdır. Bununla belə, nəzərə almaq lazımdır ki, istər “Ağıl-ağıldan üstün olar” atalar sözündə, istərsə də “Ağıl yaşda deyil, başdadır” müdrik kəlamında şəxsiyyətin formalaşdırılması diqqətdə saxlanılmış,

bu səbəbdən dərslik müəllifləri tərbiyə prosesinə kompleks şəkildə yanaşsalar da, tərbiyə sistemində əqli yetkinliyin mühüm yer tutduğunu nəzər nöqtəsinə çəkmişlər.

Əlbəttə daha yaxşı olar ki, bu çalışmanın yerinə yetirilməsini şagirdlərə tapşırıran müəllim əqli tərbiyə prosesinin fasiləsiz həyata keçirildiyini də şagirdlərin diqqətinə çatdırsın. Budur “Ağıl-ağıldan üstün olar” atalar sözündə belə bir hikmətli düşüncə yaşadılır ki, insan heç zaman əqli tərbiyəni yekunlaşdırdığı fikrində olmamalıdır. Əslində həmin atalar sözünə istinadən müəllim şagirdləri fikir mübadiləsi aparmağa sövq etməlidir. Onlarda başqalarının fikirlərini dinləyib, nəticə çıxarmaq bacarığı formalaşdırılmalıdır. Yəni, bu atalar sözü birbaşa şagirdləri əqli tərbiyə prosesinə daxil edir.

Digər tərəfdən məlumdur ki, uşaqlarda əqli tərbiyə prosesi birdən-birə yaranmır. Hələ körpə yaşlarından ətraf aləmi dərk etməyə çalışan uşaqlar bu istiqamətdə çoxsaylı suallara cavab axtarırlar. Bəzən isə onlar bildikləri ilə öyünür, o cümlədən ağıl cəhətdən özlərini başqalarından, sinif yoldaşlarından üstün tuturlar. Beləliklə, hələ məktəbə gələnə qədər müəyyən biliklərə sahiblənmiş şagirdlər bildikləri ilə öyünürlər ki, bu da onlarda mənfi göstərici olan, eqoizmin artması ilə nəticələnir.

Aydındır ki, “Ağıl-ağıldan üstün olar” atalar sözünün I sinif Azərbaycan dili dərslərinə salınması təsadüfi deyil. Bu atalar sözü bir tərəfdən əqli, digər tərəfdən mənəvi kamilliyə xidmət edir. Təbii ki, “Ağıl-ağıldan üstün olar” atalar sözünü müəyyən mənada “Ağıl yaşda deyil, başdadır” atalar sözü tamamlayır. Bu atalar sözü həm də evdə valideynləri öz övladlarının əqli tərbiyəsinə daha sistemli müdaxilə etməyə səsləyir.

Prinsip etibarı ilə bir çox pedaqoqlar müasir dərslərlərdəki çətinliklərdən narazılıq edirlər. Onlar sanki nəzərə almırlar ki, yeni uşaqlar artıq məktəbə gələnə qədər çoxsaylı biliklərə sahib olurlar. Əvvəlki dərslərlərdəki sayaq biliklərin mənasız yeni dərslərlərdə onlara təqdim edilməsi şagirdlərə mənasız görünə bilər. Bəli, ola bilsin ki, bir çoxları “Ağıl-ağıldan üstün olar” atalar sözünün 1-ci sinif şagirdlərinə öyrədilməsi ilə razılaşsınlar. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, çağdaş I sinif şagirdləri informasiya kommunikasiya texnologiyalarına sahiblənmişlər artıq əqli yetkinlikdə xeyli irəliləmiş fərdlərdir. Bu səbəbdən ağıl sərhədlərini onlara təqdim edən “Ağıl-ağıldan üstün olar” və “Ağıl yaşda deyil, başdadır” atalar sözləri pedaqoji prosesin tamlığına hesablanıb, Azərbaycan xalqının müdrikliyini bir daha təsdiqləməkdədir. Bu məqamda yaxşı olar ki, müəllim həmin atalar sözlərinin təqdimi zamanı rəqəmsal dünyanın imkanlarından da faydalansın.

Bu baxımdan sosial mediada 5 yaşlı Fərid Səmədzadə ilə bağlı yayılan materiallardan birinin dərs zamanı nümunə kimi təqdim edilməsi şagirdlərin diqqətini mövzuya cəlb edə və “Ağıl yaşda deyil, başdadır” ifadəsinin məzmununun konkret həyat nümunəsi əsasında müzakirəsinə imkan yarada bilər (İctimai TV, 2026). Sözündən materialda azyaşlının erkən yaşına baxmayaraq yüksək təfəkkür və hesablama qabiliyyəti nümayiş etdirməsi, mürəkkəb riyazi məsələləri zehni şəkildə həll etməsi diqqət çəkən məqam kimi təqdim olunur. Bu nümunənin tədris prosesində müzakirəyə çıxarılması şagirdlərdə analitik düşünmə bacarıqlarının inkişafına, onların fərdi intellektual imkanların yaşla məhdudlaşdırılmaması barədə düşünməsinə şərait yarada bilər. Beləliklə, atalar sözündən ifadə olunan əsas ideyanın – insanın intellektual potensialının yalnız yaş göstəricisi ilə müəyyən edilməsinin düzgün olmadığı fikrinin – şagirdlər tərəfindən real nümunə əsasında mənimsənilməsi mümkün olur.

Atalar sözləri vasitəsilə idraki bacarıqların inkişafı

Təqdirəlayiq haldır ki, yeni dərslərlərin müəllifləri yeri gəldikcə əqli tərbiyə prosesində atalar sözlərinin imkanlarından yüksək səviyyədə faydalansınlar. Budur N. Rəcəbova, Ş. Quliyeva və Z. Əliyevanın müəllifi olduğu 4-cü siniflər üçün Musiqi fənni üzrə dərslikdə “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm” musiqili tamaşasının məzmunu tapşırıq şəklində öyrədilərkən 6 atalar sözündən istifadə edilmişdir ki, onlardan üçü birbaşa əqli tərbiyə ilə bağlıdır: “Bilmədiyini biləndən soruş”, “Elmsiz adam qanadsız quş kimidir” və “Əşitdiyinə inanma, gördüyünə inan” (Rəcəbova et al., 2023).

İnkar edilməz ki, bəzən şagirdlər başqalarından nəyi isə öyrənməyi qururlarına sığışdırmırlar, bu isə əqli tərbiyəsinə mənfi təsir göstərir. Halbuki əqli tərbiyə mütəxəssisləri hər şeyi bilməyin qeyri-

mümkün olması qənaətindədirlər. Daha doğrusu, “Bilmədiyini biləndən soruş” nəinki şagirdləri, hətta müəllimləri və valideynləri də əqli tərbiyə prosesi haqqında düşünməyə sövq edir.

Doğrusu budur ki, tərbiyə prosesində müəllimlər yaxud valideynlər nəzərə almalıdırlar ki, uşaqlar ilk əvvəl daha çox “Bu nədir?”, “Bu necədir?”, “Bu niyə belədir?” suallarını dönə-dönə təkrarlasalar da, artıq yuxarı siniflərə keçdikcə öz sinif yoldaşlarından nəyi isə soruşmağa ehtiyat edirlər. Belə ki, “Bilmədiyini biləndən soruş” atalar sözü şagirdləri belə bir hikmətlə üz-üzə qoyur ki, əqli tərbiyə davamlı prosesdir. Hətta bəzən onları belə gərgin situasiyadan çıxarmaq üçün qədim yunan filosofu Sokratın bir müdrik kəlamını da diqqətə çəkmək olar: “Mənim özüm bilirəm ki, heç nə bilmirəm”. Azərbaycan atalar sözü ilə yunan filosofunun deyimi isə birlikdə şagirdləri bilməməzlik sindromundan uzaqlaşdırır.

Eyni məqamda işlədilən “Elmsiz adam qanadsız quş kimidir” şagirdlərdə elm haqqında fikir bitkinliyinə səbəb olur, əqli tərbiyə prosesinin sürətlənməsini şərtləndirir. Şübhəsiz ki, pedaqoqların geniş şəkildə söz açdıqları elm mücərrəd anlayışdır. Bəzən müəllimlər elmdən söz açsalar da onun insan üçün dəyərini aydınlaşdırmaqda çətinlik çəkirlər və bu isə əqli tərbiyə prosesində natamamlıqla nəticələnir.

Prinsip etibarı ilə “Elmsiz adam qanadsız quş kimidir” atalar sözü müəyyən mənada şagirdlərin dünyagörüşündə elm anlayışını şəkilləndirir. Artıq şagirdlər həyatın qanadsız quş üçün nə qədər çətin olduğunu gördüklərindən elmin mahiyyətini daha dərinə dərk edirlər ki, bu da əqli tərbiyənin mükəmməlliyinə səbəb olur. Hər halda bu tapşırığın icrası zamanı müəllim elmlə bağlı “Elmsiz adam əlində çıraq tutmuş kora bənzər” deyimini də gündəmə gətirə bilər.

Qeyd etdiyimiz kimi, eyni tapşırıqda 3-cü atalar sözü belədir: “Eşitdiyinə inanma, gördüyünə inan”. Bildiyimiz kimi dünyanın bir çox məşhur pedaqoqları əyaniliyi əqli tərbiyə prosesində “qızıl qayda” adlandırmışlar.

Məsələn: Çexiya pedaqoqu demişdir (Komenski) Azərbaycan atalar sözü olan “Eşitdiyinə inanma, gördüyünə inan” atalar sözü şagirdləri əqli tərbiyə prosesində biliyi həyatla əlaqələndirməyə səfərbər edir.

Atalar sözləri əsasında düşünmə və qərarvermə bacarıqları

“Bilməmək eyib deyil, soruşmamaq eyibdir” atalar sözü şagirdlərdə öyrənməyə marağın, bilmədiklərini araşdırmaq və sual vermək bacarığının formalaşdırılmasını təşviq edir. Bu baxımdan ifadə uşağın idrak fəallığının artırılmasına, müstəqil düşünməsinə və bilik əldə etmək üçün axtarış aparmasına istiqamət verir. Belə yanaşma əqli tərbiyənin əsas məqsədlərindən biri olan şagirdin intellektual inkişafına və öyrənmə prosesində fəal mövqe tutmasına xidmət edir.

“Sonrakı peşmançılıq fayda verməz” atalar sözü isə insanın hər hansı hərəkəti həyata keçirməzdən əvvəl onun nəticələrini düşünməsinin vacibliyini ifadə edir. Bu mənə şagirdlərdə düşünərək qərar qəbul etmək, davranışın mümkün nəticələrini əvvəlcədən qiymətləndirmək və təcrübədən nəticə çıxarmaq kimi idraki keyfiyyətlərin inkişafına zəmin yaradır. Buna görə də həmin atalar sözünün məzmunu əqli tərbiyənin şagirdlərdə düşünmə, mühakimə yürütmə və nəticə çıxarma bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi istiqaməti ilə əlaqələndirilə bilər.

Belə tapşırıqların tədris prosesinə daxil edilməsi şagirdlərin yalnız atalar sözlərinin məzmununu mənimsəməsinə deyil, həm də onların ifadə etdiyi fikirləri təhlil etməsinə, müqayisə aparmasına və əsaslandırılmış nəticə çıxarmasına imkan yaradır. Bu isə xalq müdrikliyinin nümunələri vasitəsilə şagirdlərin əqli inkişafının dəstəklənməsi baxımından əhəmiyyətli metodik imkan yaradır.

Müdrik düşüncənin formalaşdırılmasında xalq müdrikliyinin rolu

İbtidai siniflər üçün Azərbaycan dili dərsliklərində şagirdlərin təfəkkürünün inkişafına yönəlmiş məzmun və tapşırıqlarda xalq yaradıcılığı nümunələrindən geniş istifadə olunur. 4-cü sinif Azərbaycan dili dərslində şeirin əsas ideyasına uyğun atalar sözünün müəyyənləşdirilməsi və seçimin əsaslandırılması tələb olunan çalışma şagirdlərin məzmunu dərk etmə, fikirləri müqayisə etmə və nəticəyə gəlmə bacarıqlarının inkişafına imkan yaradır. Bu kontekstdə “Sözü müdrik olanın özü də müdrik olar” (İsmayilov et al., 2023) atalar sözünün məzmunu əqli tərbiyə baxımından diqqəti cəlb edir.

Atalar sözündə insanın söylədiyi fikirlərin onun düşüncə səviyyəsi və dünyagörüşü ilə əlaqəsi ifadə olunur. Müdrik və məzmunlu danışiq insanın bilik və həyat təcrübəsinin, hadisələrə düşünülmüş münasibətinin göstəricisi kimi təqdim edilir. Bu ifadənin şagirdlər tərəfindən təhlili onları sözün yalnız zahiri mənasına deyil, daşdığı ideyaya diqqət yetirməyə, düşüncə ilə nitq arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirməyə istiqamətləndirir.

Beləliklə, atalar sözünün şeir məzmunu ilə əlaqələndirilməsi şagirdlərdə məntiqi təfəkkürün, mühakimə yürütmə və ümumiləşdirmə bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. Eyni zamanda, şagirdin öz seçimini əsaslandırması onun müstəqil fikir yürütməsinə və fikrini ardıcıl şəkildə ifadə etməsinə imkan verir. Bu baxımdan atalar sözləri ibtidai təhsil mərhələsində əqli tərbiyənin məzmununu zənginləşdirən və şagirdlərin intellektual fəallığını stimullaşdıran mühüm didaktik vasitələrdən biri kimi çıxış edir.

Dil tapşırıqları vasitəsilə idraki bacarıqların inkişaf etdirilməsi

4-cü sinif Azərbaycan dili dərslində şagirdlərin həm qrammatik biliklərinin möhkəmləndirilməsinə, həm də məntiqi düşünmə bacarıqlarının inkişafına xidmət edən çalışmalara yer verilmişdir. Dərsləyin 57-ci səhifəsində təqdim olunan tapşırıqda atalar sözündə buraxılmış yerlərə müvafiq hal şəkilçilərinin artırılması və həmin sözlərin ismin hansı halında işləndiyinin müəyyənləşdirilməsi tələb olunur. Tapşırıqda “Ağıllı düşməndən qorxma, axmaq dostdan qorx” (İsmayılov et al., 2023) atalar sözündən istifadə edilməsi dil materialının xalq müdrikliyi nümunəsi ilə əlaqələndirilməsinə imkan yaradır.

Bu çalışma, ilk növbədə, şagirdlərin ismin halları və hal şəkilçiləri ilə bağlı qrammatik biliklərinin tətbiqinə yönəlsə də, onun məzmunu əqli tərbiyə baxımından da müəyyən imkanlara malikdir. Şagird atalar sözündə sözlər arasındakı mənə və qrammatik əlaqəni müəyyənləşdirərək uyğun şəkilçini seçir, daha sonra həmin sözün qrammatik funksiyasını təhlil edir. Belə fəaliyyət diqqətin cəmlənməsi, müqayisə aparılması, məntiqi əlaqələrin müəyyənləşdirilməsi və düzgün nəticəyə gəlmə kimi idraki proseslərin inkişafına şərait yaradır.

Atalar sözünün məzmunu isə şagirdlərin hadisə və münasibətlərə düşünülmüş şəkildə yanaşmasına istiqamət verir. Burada insanın ətrafındakı şəxsləri qiymətləndirərkən onların davranış və düşüncə xüsusiyyətlərini nəzərə almasının vacibliyi ifadə edilir. Beləliklə, qrammatik materialın mənəvi məzmun daşıyan xalq müdrikliyi nümunəsi əsasında mənimsədilməsi şagirdin həm dil biliklərini tətbiq etməsinə, həm də verilmiş fikri dərk edib təhlil etməsinə imkan yaradır.

Bu baxımdan, Azərbaycan dili dərslərində atalar sözlərindən qrammatik materialın mənimsədilməsi vasitəsi kimi istifadə edilməsi yalnız dil qaydalarının öyrədilməsi ilə məhdudlaşmır. Bu cür çalışmaları şagirdlərin idrak fəallığını artırmaqla yanaşı, onların təhlil, müqayisə, məntiqi əlaqə yaratma və nəticə çıxarma bacarıqlarının inkişafına da xidmət edir.

Atalar sözləri əsasında məntiqi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi

4-cü sinif Azərbaycan dili dərsləyinin II hissəsində şagirdlərin atalar sözlərinin məzmununu dərk etməsinə və onların struktur xüsusiyyətlərini mənimsəməsinə yönəlmiş çalışmalardan istifadə edilmişdir. Bu istiqamətdə verilən tapşırıqlardan birində atalar sözündə buraxılmış sözlərin müəyyənləşdirilərək uyğun variantlarla tamamlanması tələb olunur.

... *xeyrindənsə* ... *şəri yaxşıdır*. (gecənin, gündüzün) (İsmayılov et al., 2023)

Nümunə kimi “Gündüzün xeyrindənsə, gecənin şəri yaxşıdır” atalar sözündən istifadə edilmişdir.

Bu tip çalışma şagirdin verilmiş sözlər arasından məzmunu uyğun olanları seçməsinə və ifadənin bütövlüyünü bərpa etməsinə tələb edir. Belə fəaliyyət zamanı şagird sözlərin yalnız leksik mənasını deyil, onların bir-biri ilə mənə əlaqəsini də nəzərə alır. Nəticədə müqayisə aparma, məntiqi əlaqələri müəyyənləşdirmə, seçim etmə və düzgün nəticəyə gəlmə kimi idraki bacarıqların inkişafı üçün şərait yaranır.

Atalar sözünün məzmunu da şagirdin hadisələrə müxtəlif tərəflərdən yanaşmasını və müəyyən vəziyyətlər arasında müqayisə aparmasını stimullaşdırır. İfadənin mənasının açılması zamanı şagird səbəb və nəticə arasındakı əlaqəni düşünür, verilmiş fikri ümumiləşdirir və öz mülahizəsini

formalaşdırır. Bu xüsusiyyətlər həmin çalışmanın yalnız dil materialının mənimsənilməsinə deyil, eyni zamanda şagirdlərin əqli inkişafına da xidmət etdiyini göstərir.

Beləliklə, atalar sözlərinin tamamlanmasına yönəlmiş çalışmalar Azərbaycan dili təlimində şagirdlərin lüğət ehtiyatının və dil biliklərinin zənginləşdirilməsi ilə yanaşı, onların diqqət, təfəkkür, müqayisə və məntiqi nəticə çıxarma bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi baxımından da əhəmiyyətli didaktik imkanlara malikdir.

NƏTİCƏ

Bu baxımdan atalar sözləri ibtidai təhsil mərhələsində əqli tərbiyənin məzmununu zənginləşdirən və şagirdlərin intellektual fəallığını stimullaşdıran mühüm didaktik vasitələrdən biri kimi çıxış edir.

Bu cür çalışmalar şagirdlərin idrak fəallığını artırmaqla yanaşı, onların təhlil, müqayisə, məntiqi əlaqə yaratma və nəticə çıxarma bacarıqlarının inkişafına da xidmət edir.

Beləliklə, atalar sözlərinin tamamlanmasına yönəlmiş çalışmalar Azərbaycan dili təlimində şagirdlərin lüğət ehtiyatının və dil biliklərinin zənginləşdirilməsi ilə yanaşı, onların diqqət, təfəkkür, müqayisə və məntiqi nəticə çıxarma bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi baxımından da əhəmiyyətli didaktik imkanlara malikdir.

ƏDƏBİYYATLAR

- Əliyev, İ. İ. (2017). Pedagogika (Mühazirələr kursu): Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Əcəmi Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.
- Dewey, J. (1897). My pedagogic creed. *School Journal*, 54(3), 77–80.
- İctimai TV. (2026, 5 fevral). 5 yaşlı riyaziyyat dahisi Fərid [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=JiJ8hypmWgQ>
- İsmayilov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., & Cəlilova, K. (2022). Ümumi təhsil müəssisələrinin 3-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik (tədris dili): 1-ci hissə. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. <https://e-derslik.edu.az/portal/book.php?id=670>
- İsmayilov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., & Cəlilova, K. (2023a). Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik (tədris dili): 1-ci hissə. Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi. <https://e-derslik.edu.az/portal/book.php?id=764>
- İsmayilov, R., Nurullayeva, Ü., Zahidova, Ş., Bayramova, İ., Xanaliyeva, A., & Cəlilova, K. (2023b). Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik (tədris dili): 2-ci hissə. Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi. <https://e-derslik.edu.az/portal/book.php?id=765>
- Nurullayeva, Ü., Bayramova, İ., Zahidova, Ş., Allahverdiyeva, N., & Xanaliyeva, A. (2019). Ümumi təhsil müəssisələrinin 1-ci sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik (tədris dili): 2-ci hissə. <https://e-derslik.edu.az/portal/book.php?id=414>
- Rəcəbova, N., Quliyeva, Ş., & Əliyeva, Z. (2023). Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün musiqi fənni üzrə dərslik. “Şərq-Qərb” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti. <https://e-derslik.edu.az/portal/book.php?id=772>

ABSTRACT

ISSUES OF FOSTERING STUDENTS' INTELLECTUAL DEVELOPMENT THROUGH THE USE OF PROVERBS IN PRIMARY GRADES

Gulsum Kerimova

Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

The article examines the pedagogical potential of using proverbs in the formation of students' intellectual development in grades I–IV. The main purpose of the study is to identify the potential of

proverbs presented in primary school textbooks to contribute to the development of students' cognitive activity, logical thinking, reasoning, comparison, and conclusion-drawing skills. The study analyzes proverb-based tasks included in Azerbaijani language textbooks for grades I, III, and IV, as well as in the Music textbook for grade IV. The analysis demonstrates that proverbs serve not only as a means of fostering moral and ethical values but also as an effective didactic tool for stimulating students' thinking processes. Tasks involving the explanation of the meaning of proverbs, selection of appropriate expressions, completion of missing words, relating a proverb to the content of a text, and justifying a choice engage students in various cognitive operations. The findings indicate that connecting proverbs with real-life situations and involving students in discussion can contribute to the development of their independent thinking and ability to substantiate their ideas. In this regard, purposeful and systematic use of proverbs can be considered one of the significant pedagogical resources for effectively organizing intellectual education in primary school. The study also emphasizes the importance of the teacher's methodological approach in transforming proverbs from simple language material into a means of active cognitive development.

Keywords: *intellectual education, proverbs, primary education, cognitive skills, logical thinking, Azerbaijani language textbooks, ethnopedagogy.*

РЕЗЮМЕ

ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ УМСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ I–IV КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОСЛОВИЦ

Гюльсум Керимова

Нахчыванский государственный университет, Нахчыван, Азербайджан

В статье исследуются педагогические возможности использования пословиц в формировании умственного воспитания учащихся I–IV классов. Основной целью исследования является определение возможностей влияния пословиц, представленных в учебниках начальных классов, на развитие познавательной активности учащихся, логического мышления, умений рассуждать, сравнивать и делать выводы. В исследовании проанализированы задания, составленные на основе пословиц, представленных в учебниках азербайджанского языка для I, III и IV классов, а также в учебнике музыки для IV класса. В результате анализа установлено, что пословицы могут выступать не только средством привития морально-нравственных ценностей, но и дидактическим средством, способствующим активизации мыслительной деятельности учащихся. Такие задания, как объяснение содержания пословиц, выбор соответствующего выражения, дополнение пропущенных слов, установление связи между приведённой мыслью и содержанием текста, а также обоснование своего выбора, обеспечивают участие учащихся в различных познавательных операциях. Исследование показывает, что связь содержания пословиц с жизненными ситуациями и вовлечение учащихся в обсуждение положительно влияют на развитие навыков самостоятельного мышления и аргументации собственной точки зрения. В этом контексте целенаправленное и систематическое использование пословиц может рассматриваться как одна из значимых педагогических возможностей эффективной организации умственного воспитания в начальных классах.

Ключевые слова: *умственное воспитание, пословицы, начальное образование, познавательные навыки, логическое мышление, учебники азербайджанского языка, этнопедагогика.*